

DOKUMENTERAT 35

Bulletin från Statens musikbibliotek

Skydd för det immateriella kulturarvet

Svenskt rockarkiv

”Vad är detta för en kurre?” Om attribueringen av J.Palms musiklexikon på Statens musikbibliotek

Att skapa källor. Om Bo Wallners personarkiv

Bonadsmålningarna och musiken

STATENS
MUSIKBIBLIOTEK
Statens musiksamlingar

INNEHÅLL

Skydd för det immateriella kulturarvet Kristers Malm	4
Svenskt rockarkiv Per-Erik Brolinson	6
”Vad är detta för en kurre?” Om attribueringen av J. Palms musiklexikon på Statens musikbibliotek Anders Carlsson	7
Att skapa källor. Om Bo Wallners personarkiv Sten Dahlstedt	10
Bonadsmålningarna och musiken Inger Enquist	15

Utges av Arkiv- och dokumentationsavdelningen vid Statens musikbibliotek
Postadress: Box 16326, 103 26 Stockholm

Besöksadress: Torsgatan 21, Stockholm

Telefon:	519 554 18	Arkivchef
	519 554 17	Arkiv
	519 554 21	Bibliografi
	519 554 22	Bilder

Telefax: 519 554 45

E-post: inger.enquist@muslib.se

ISSN 1404-9899

Dokumenterat 35, september 2004, red. Inger Enquist

SKYDD FÖR DET IMMATERIELLA KULTURARVET

Av Krister Malm ¹

Unesco antog vid sin trettioandra generalkonferens i oktober 2003 en konvention som är avsedd att komplettera Unescos konvention till skydd för världens natur- och kulturarv ("Världsarvs-konventionen"), som antogs 1972, vilken handlar om skydd för det materiella kulturarvet. Den nya konventionen, *International Convention on Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, avser skydd av det immateriella kulturarvet. Den är i skrivande stund ännu inte översatt till svenska och därför citeras den på engelska nedan.

I den nya konventionen definieras immateriellt kulturarv som:

"the practices, representations, expressions, knowledge, skills, - as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases individuals recognize as part of their cultural heritage. This intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and it provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity".

De områden som täcks av konventionen innefattar språk, muntliga traditioner (t.ex. sånger, folkmusik), "performing arts" och "body techniques" (t.ex. ritualer, sport, mim), kunskaper och berättelser i alla dess former. På alla dessa områden är utförandet avhängigt av färdigheter och kunskaper och är inte ett konkret föremål. Konventionen berör också följande frågor: sambanden mellan materiellt och immateriellt kulturarv; innebörden av ett levande och föränderligt immateriellt kulturarv med gränsöverskridande karaktär, metoder för skydd av detta kulturarv och nödvändigheten av samordning mellan lokala, nationella och internationella instanser för att åstadkomma detta skydd.

Det är intressant att notera att den politiska process inom Unesco som ledde fram till konventionen resulterade i att orden "musik" eller "dans" inte förekommer i konventionen. Detta beror på att mycket musik och dans inte anses vara "kulturarv" utan istället "nyskapande" som skyddas av bl.a. upphovsrättslagstiftning. I praktiken täcks dock traditionell musik och dans av

¹ Krister Malm är direktör för Statens musiksamlingar och ordförande i International Council for Traditional Music. Han har medverkat vid utformningen av riktlinjer för hur det skyddsvärda immateriella kulturarvet ska identifieras

konventionen eftersom de kan sorteras in under de generella områden som räknas upp ovan. Detta visas också av de aktiviteter som Unesco redan bedriver, t.ex. ”Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity”, där många musik- och dansformer redan ”proklamerats”, och de sammanställningar av en ”List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity” samt en ”List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding” som konventionen föreskriver.

Regeringarna i de länder som skrivit på konventionen skall enskilt eller tillsammans med andra regeringar nominera företeelser till dessa listor och en kommitté utvärderar sedan förslagen och beslutar om vad som skall föras upp på respektive lista. Konventionstexten visar att intentionen inte är att ta upp enskilda verk, som t.ex. Gärdebylåten, på listan över Intangible Cultural Heritage of Humanity, utan mer genrer, t.ex. polskan och jojken i de nordiska länderna, och ”cultural spaces”, t.ex. spelmansstämma, julgransplundring och midsommarfirande som svenska kulturmiljöer.

Enligt konventionen skall också en ”Intangible Cultural Heritage Fund” upprättas dit de stater som ratificerar konventionen skall lämna bidrag om dessa inte redan innan de skriver på säger att de inte vill bidra till fonden. Pengarna i fonden skall användas för bidrag till projekt som syftar till skydd av det immateriella kulturarvet.

I Sverige har nu inom kultur- och utbildningsdepartementet förberedelser inför Sveriges eventuella undertecknande av konventionen påbörjats. Världsarvskonventionen från 1972 undertecknade Sverige inte förrän 1984 eftersom det först måste ske en mängd ändringar i svenska lagar och förordningar, ges resurser till myndigheter och institutioner som Riksantikvarieämbetet m.m. innan den svenska regeringen ansåg att Sverige kunde uppfylla konventionens krav. En liknande process kommer nu att äga rum också inför ett undertecknande av den nya konventionen. Konventionen föreskriver bl.a. ett omfattande inventeringsarbete för att identifiera och definiera det svenska immateriella kulturarvet. I detta sammanhang bör myndigheter som Statens musiksamlingar, särskilt Svenskt visarkiv, få en nyckelroll. Efter det att Sverige väl hade ratificerat Världsarvskonventionen har Sverige varit mycket aktivt och lagt ner stora resurser på arbetet inom den konventionens ramar. Tolv av de drygt 750 objekt som tagits upp på listan för det materiella världsarvet finns i Sverige (Visby, Drottningholm, Falu koppargruva, Höga kusten etc.). Det är nu verkligen dags att även det immateriella kulturarvet i Sverige får samma lyft genom den nya konventionen.

Hela konventionstexten finns på Unescos:s webbplats <http://www.unesco.org/culture> i sektionen ”Intangible Culture”.

SVENSKT ROCKARKIV

Av Per-Erik Brolinson¹

Svenskt rockarkiv bildades sommaren 1993 då Statens kulturråd, Musikmuseet, Svenskt visarkiv och Statens ljud- och bildarkiv (SLBA, dåvarande Arkivet för ljud och bild) undertecknade uppropet ”DAGS ATT RÄDDA ROCKEN!”. Syftet med arkivet är att samla in inspelningar, bilder, dokument och trycksaker som speglar svensk rockmusik ur olika aspekter.

Arkivet var till en början lokaliserat till SLBA, men flyttade 2003 till Rock city i Hultsfred. Till verksamheten är knuten en arbetsgrupp bestående av personer med kunskap om och intresse för olika delar av svensk rockhistoria. Vid sidan av insamling och dokumentation har rockarkivet även gjort två skivutgåvor: *Rotmosrock. Den första svenska rocken 1953-59* och *Från Plommons till Drain. Svenska tjejrockband 1966-1999*.

Rockarkivet fungerar som en nationell resurs, databas och samlingsplats för svensk rock dit alla med ett intresse kring svensk populärmusik kan vända sig. Svenskt rockarkiv har därför som främsta syfte att samla inspelningar och dokumentation som ur olika aspekter speglar svensk rockmusik.

I samlingarna idag finns cirka 20 000 ljudbärare i form av LP, CD, singlar och kassetter. Utöver dessa finns även tidskrifter, fotografier, affischer och kuriosa från den svenska populärmusikhistorien. Under våren donerade Polarstudion sina samlingar till arkivet, donationen omfattade 85 flyttkartonger med framförallt mastertaper.

Vi behöver hjälp att samla hela den svenska rockhistorien! Kontakta oss om ni har idéer eller vill bidra på något sätt i detta arbete. Skivor, tidningar, scenkläder, instrument ja allt som har med svensk populärmusikhistoria att göra är av intresse. Kontakta den arkivansvarige Stefan Ölvebring, tel 0495-696 46 eller 070-248 84 78. E-post: rockarkivet@rockcity.se
Webbplats: www.svensktrockarkiv.se

¹ Per-Erik Brolinson är docent vid musikvetenskapliga institutionen i Stockholm och medlem i styrelsen för Svenskt rockarkiv

”VAD ÄR DETTA FÖR EN KURRE?” OM ATTRIBUERINGEN AV J. PALMS MUSIKLEXIKON PÅ STATENS MUSIKBIBLIOTEK

Av Anders Carlsson¹

I cirka hundra år har på Musikaliska akademiens bibliotek (MAB) numera Statens musikbibliotek (SMB) funnits ett handskrivet musiklexikon som består av flera olika delar och häften. Lexikonet har tillskrivits den för sina Göteborgsforskningar kände amatörhistorikern Wilhelm Berg (1839–1915). Orsaken till attribueringen tycks ha varit att musiklexikonet är försett med Bergs exlibris. Ingen har ifrågasatt attribueringen, och referenser till ”Bergs handskrivna musiklexikon” i Musikaliska akademiens bibliotek ges till exempel av Norlind i en artikel om violinisten C. M. Lundholm (Norlind 1925, s. 1). Artikeln ”Wilhelm Berg” i *Svenska män och kvinnor* uppger på samma sätt att Berg har efterlämnat ett ”musiklexikon i manuskript i nio delar”.² Däremot omnämns inte detta arbete i den omfattande artikeln om Berg i *Svenskt biografiskt lexikon*.³

Det är osäkert när det handskrivna musiklexikonet kom i MAB:s ägo och tillskrevs Wilhelm Berg. Ett antagande kan vara att materialet kom till Stockholm i samband med Bergs bortgång år 1915. Dock är det känt att Berg gav bort åtskilligt av sitt material redan under sin levnad,⁴ vilket möjliggör antagandet att materialet kan ha donerats under ett tidigare skede. Ett tredje antagande kan vara att Berg hade kvar materialet till och med publiceringen av sin göteborgska musikhistoria, 1914.

¹ Anders Carlsson är verksam vid Musikhögskolan vid Göteborgs universitet. I sin doktorsavhandling (”Handel och Bacchus eller Händel och Bach?” Det borgerliga musiklivet och dess orkesterbildningar i köpmannastaden Göteborg under andra hälften av 1800-talet, 1996) använde han bl.a. det handskrivna musiklexikon vid Statens musikbibliotek, som han nu har kunnat identifiera författaren till

² *Svenska män och kvinnor*, band 1, s. 225; artikeln osignerad

³ *Svenskt biografiskt lexikon*, band 3, s. 357; artikeln skriven av Erik Naumann som bl.a. refererar till personliga uppgifter från Berg

⁴ Se arkivförteckningen till Wilhelm Bergs papper, Göteborgs universitetsbibliotek

Om det således inte går att bestämma när musiklexikonet kom i MAB:s ägo, vet vi med större säkerhet att den nya tillskrivningen till *J. Palm* gjordes så sent som år 1996 i samband med att de olika delarna mikrofilmades på SMB. Mikrofilmningen genomfördes av bevarandeskäl och för att öka tillgängligheten och användbarheten. Det papper som manuskriptet är skrivet på har nämligen åldrats och är av ytterst skör kvalitet.

Tillskrivningen av lexikonet till Berg har, förutom Bergs exlibris, sin förklaring i att Berg under hela sin levnad samlade material av en så stor omfattning, att han mycket väl också kunde ha efterlämnat ett opublicerat musiklexikon. En jämförelse av handstilen med andra säkra Bergmanuskript skulle emellertid omedelbart ha givit till resultat att manuskriptet ej kunde häröra från Berg.

Nyattribueringen till *J. Palm* gav upphov till en annan värdering av lexikonets källvärde. Om Wilhelm Berg visste man att han var en synnerligen kompetent och respektingivande amatörforskare. Men kunskapen om *J. Palm* var ytterst knapphändig. Dock visste man genom Otto Waldes *Katalog över gods- och släktarkiv* att *J. Palm* efterlämnade flera egna, lexikala, handskrivna arbeten som handlade om konst, konstnärer, musiker etc. Walde kom inte speciellt långt i sina efterforskningar och avslutade därför katalogkortet över *J. Palm* med kommentaren ”Vad är detta för en kurre?”⁵

I Wilhelm Bergs papper på Göteborgs universitetsbibliotek finns emellertid en brevsamling bevarad från hovrättsnotarie Josef Palm (1816–82), Jönköping. Redan vid en första inventering är det tydligt att brevskrivaren Josef Palm är identisk med den *J. Palm* som vi vet har skrivit musiklexikonet i SMB:s ägo. Dels är det otvetydigt vid jämförelse av de båda handstilarna, dels framgår det av innehållet i breven. Redan det andra av de bevarade breven från Palm till Berg (det första är en middagsinvitation) vittnar om att hovrättsnotarie Palm hade mycket djupa insikter om konst och konsthistoria i vidaste bemärkelse; häri ingick också musik. Hans främsta intresse, och vad merparten av hans brev handlar om, är konstföremål av många olika slag såsom oljemålningar, etsningar, kopparstick, gravyrer, miniatyrmålningar, porslinsföremål, emaljföremål, glas ...

Materialet är mycket intressant och tar betraktaren långt in i en kultursvär från en svunnen epok. Det visar sig dessutom att Josef Palm inte bara var konstsamlare och skriftställare av allehanda musiker- och konstnärslexikon. Han var dessutom en högt bildad amatörmusiker, som under sitt 66-åriga leverne kom att musicera med ett flertal såväl nationellt som internationellt framstående instrumentalister såsom Joseph Ghys, Christian Kellerman, Anton Door, Edvard Pratté, Edvard d’Aubert, Jenny Lind m.fl., dock utan att detta på något sätt har lämnat några spår eller vittnesbörd efter sig.

⁵ Walde del 36, opaginerat, slagord Palm, J.

Förutom på Statens musikbibliotek finns också efterlämnade, handskrivna lexikon i Nationalmusei arkiv. Dessutom finns bland Wilhelm Bergs papper på Göteborgs universitetsbibliotek en del skrifter av Palm, t.ex. *Andra Häftet av Biografiska Skizzer och Karakteristiker öfver åtskilliga Målare ur Italienska och Spanska Skolorna, m.fl. i 2ne Häften Öfversättnings och bearbetnings-Försök af J.P. 1880.*⁶

Vidare äger Lunds universitet en stor konstsamling som universitetet fick som donation 1883 efter Josef Palms bortgång. Även på Lunds universitet har man intill nu varit okunnig om J. Palms identitet.

En längre artikel om Josef Palm, hans verksamhet och relationen till Wilhelm Berg finns i STM-Online volym 7 (beräknas utkomma oktober 2004), se:

www.musik.uu.se/ssm/stmonline/vol_7/carlsson

Källor

Göteborg

Göteborgs universitetsbibliotek

Wilhelm Bergs papper. Göteborgs universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen, H 51

Stockholm

Nationalmusei arkiv

Konstnärarkivet, enskilda arkiven, J. Palm. Se förteckning.

Statens musikbibliotek

Palm, J: *Samlingar tillhörande Swenskt musikaliskt och dramatiskt Lexicon i 2 delar*. Sig. Hdskr. 121–129

Publicerade källor

Walde Otto: *Katalog över gods- och släktarkiv samt enskilda personers samlingar av brev och papper i offentlig och enskild ägo*. 1–58, suppl. 1–3, brevreg. 1–5 (Faksimil av handskrift färdigställd under 1950-talet. Tillgänglig vid svenska universitetsbibliotek.)

Anförd litteratur

Norlind, Tobias 1925: ”Mathias Lundholm. Ole Bulls och Otto Lindblads lärare.” i *STM* 1925, s. 1–17.

Svenska män och kvinnor, 1942: artikeln ”Wilhelm Berg”, SMoK band 1, Stockholm.

Svenskt biografiskt lexikon. Ny följd, 1879: artikeln ”Johan Palm”, band 8, Stockholm.

Svenskt biografiskt lexikon, 1922: artikeln ”Wilhelm Berg”, SBL band 3, Stockholm.

⁶ GUB, H 51:75B; häfte 1 saknas

ATT SKAPA KÄLLOR OM BO WALLNERS PERSONARKIV

Av Sten Dahlstedt ¹

Annandag nyår 1960 skrev Bo Wallner i sin "Arbetsdagbok" att han läst *Ediths brev: brev från Edith Södergran till Hagar Olsson* och blivit djupt berörd, inte minst av Hagar Olssons kritik av litteraturforskarna.

...det är skönt att vara musikhistoriker, det innebär att man mest måste syssla med teoretiska frågor, eller borde göra det. Men inte blir samvetet rent för det. Varför skriver jag tex dagbok? Jag måste erkänna för mig själv att motiven delvis är grumliga: av kärlek och tacksamhet till det jag får uppleva, i nit att arbeta på annat sätt än de flesta av mina kolleger, i nit att på ett av de mest reella sätten skapa källor, och därmed en grund för mina egna och andras kommande forskningar. Det låter vackert. Baksidan ser ut så här: att slå de flitiga, ambitiösa gammalmusikforskarna på käften (min tid kommer, mina ämnen kommer, då krälar likmaskarna i deras böcker). Vad värre är: jag utelämnar mina vänners tankar och känslor och handlingar till eftervärlden. Gör en riktigt god vän så? Skulle du vilja byta roller? Hur kan du tycka att Hagar Olson har rätt och inte sätta punkt här? Eller censurera skrivandet till det som strukturellt musikaliskt och idéhistoriskt kan vara av betydelse.

Wallner talade här, liksom både han själv och Ingmar Bengtsson i en del andra sammanhang, om att "skapa källor". Den aspekten blir högtintressant för den som tar del av Bo Wallners arkiv i Statens musikbibliotek. Sedan 2002 (med några senare tillägg) finns detta exemplariskt ordnat och förtecknat av Anna Lena Holm som ett fantastiskt, men föga uppmärksammat, material för forskning på en rad områden.

Wallner har, som bekant, varit en centralgestalt i svenskt musikliv under 1950-, 1960- och 1970-talen. När han 1954 började som lärare vid Kungliga musikhögskolan i Stockholm hade han sina rötter i den framgångsrika musikforskning som i Uppsala hade formats av Carl-Allan Moberg. Han tillhörde dessutom den grupp unga musiker, tonsättare och forskare som från 1940-talet arbetade för att åstadkomma en modernistisk musikkultur i det svenska välfärdsbygget. Av detta skäl stod han i mycket nära förbindelse med svensk musikalisk modernisms nestor, Hilding Rosenberg, liksom med sina generationskamrater bland tonsättarna inom Måndagsgruppen, framför allt Karl-Birger Blomdahl, men också Sven-Erik Bäck och Ingvar Lidholm. Och med åren skulle kontaktnätet drastiskt komma att växa.

¹ Sten Dahlstedt, lektor i idéhistoria vid Södertörns högskola, är forskare och verksam inom fälten musikvetenskap, estetik och idéhistoria

Nordiska musikdagarna 1960: Erik Bergman, Bo Wallner, Arne Nordheim, Bo Nilsson. Foto ur Wallners arkiv i Statens musikbibliotek.

Uppbyggandet av en musikkultur kräver emellertid inte bara goda relationer till det aktiva musicerandet. Musikhögskolan och de olika former av musikutbildning som där bedrivs är en viktig utgångspunkt. Sedan 1940-talet hade musikinstitutioner som Konserthögskolan och inte minst massmedierna blivit allt viktigare. Wallners bakgrund som musiksribent i bland annat *Expressen* blev där betydelsefull, men framför allt hans bidrag som extern konsult till uppbyggnaden av Sveriges Radios från 1950-talet alltmer omfattande och ambitiösa musikverksamhet. Sådana sysslor avsätter texter i form av minnesanteckningar, brev och annat. Till detta kommer en omfattande verksamhet som skriftställare inriktad på såväl kortare tillfällighetsartiklar och debattinlägg, som läromedel, vetenskapliga uppsatser och böcker. Även sådant ger biprodukter.

Wallner har nog bevarat sådant som kan tänkas vara av intresse för forskningen. Efter sin aktiva tid vid Musikhögskolan har han sedan samlat ihop, ordnat och möjligen även gallrat en aning i sina papper, för att sedan lämna dem till Statens musikbibliotek. Hela företaget är präglad av den strävan att "skapa källor" som uttrycks i citatet och som Wallner själv utförligare diskuterar i artikeln "Brännpunkter, blomstringstid: kring konstmusiken under 1950-talet" (*STM* 62:1/1980, s. 41-77). Resultatet har blivit ett oerhört rikt material som är ett måste inte bara för dem som

vill sätta sig in i Bo Wallners gärning, utan för var och en som vill förstå det svenska musiklivets efterkrigshistoria. I sin centrala ställning mellan musikforskning, musikutbildning, massmedier och med sina band till den både konstnärligt och musikpolitiskt dominerande Måndagsgruppen blir Wallner och dokumenten kring hans verksamheter av central betydelse.

Förutom fonogram, foton och sådant textmaterial som inte direkt härstammar från Wallner själv är samlingen indelad i fyra huvudavdelningar i enlighet med Wallners egna intentioner.² Den första inbegriper material (texter om, musikalier, brev, anteckningar, notmaterial med kommentarer etc.) rörande ett antal tonsättare av större och mindre betydelse inom framför allt svenskt musikliv. Andra avdelningen omfattar hans eget arbetsmaterial i anslutning till kompositionsseminariet, om svensk musikhistoria och rörande böckerna *Vår tids musik i Norden* samt *Den svenska stråkkvartetten*. Tredje avdelningen inbegriper hans arbetsdagbok med bland annat en förteckning över material om Hilding Rosenberg, en omfattande korrespondens och en del annat. Fjärde avdelningen är koncentrerad till arbetet med den nya musiken. Där finns material som belyser verksamheten vid International Society for Contemporary Music (ISCM) och Fylkingen och framför allt ett omfattande material kring tidskriften *Nutida Musik*, där Wallner spelade en viktig roll alltsedan starten 1957.

Uppläggningsen i enlighet med arkivbildarens intentioner följer den proveniensprincip som dominerat svenskt arkivväsen i drygt ett århundrade. Den erbjuder en ordning så god som någon annan, men inte nödvändigtvis just den speciella systematik som en forskare med en eller annan inriktning kanske skulle önska för sin egen del. Även om arkivförteckningen innehåller några mycket värdefulla hänvisningar är det viktigt att den presumtive forskaren inser att hon eller han inte har kontroll över stora delar eller hela arkivmaterialet. I synnerhet gäller detta sådana områden där det wallnerska materialet är rikt på uppgifter, som exempelvis rörande Karl-Birger Blomdahl. Denne var inte bara tonsättare och Wallners nära vän. Han var också under några år kompositionsprofessor vid Musikhögskolan, musikchef vid Sveriges Radio – och arbetskamrat. Han var dessutom djupt engagerad för den nya musiken och följaktligen inblandad i både ISCM och Fylkingen. Som antyds av detta finns material om Blomdahl inom samtliga samlingens fyra huvudavdelningar – samt bland foton och fonogram.

Med Wallners centrala ställning inom svenskt musikliv är det inte överraskande att samlingen rymmer unikt material kring flera tonsättare. Det är emellertid tre som intar en särställning. Wilhelm Stenhammar får en alldeles speciell betydelse och materialet om honom ger en framtida forskare intressanta möjligheter att följa arbetet med *Wilhelm Stenhammar och hans tid*. De övriga två är Hilding Rosenberg, Måndagsgruppens lärare och fadersgestalt och den redan nämnde Blomdahl.

² www.muslib.se/hand/fort/wallner.htm

Wallner stod i nära personlig kontakt med Rosenberg och hans familj. Fram till 2004 arbetade han också på en biografi över denne. Manuskriptet omfattar två A4-pärmar och ingår också i samlingen. Materialet om Rosenberg är emellertid till och med rikare än så. Förutom brev, notmaterial, uppsatser och manuskript har Wallner till viss del också dokumenterat samtal han har haft med Rosenberg, direkt eller via telefon. Rosenbergs ande svävar till och med över diskussionerna om melodilärans och kontrapunktundervisningens uppläggning vid Musikhögskolan.

Blomdahl stod personligen och estetiskt Wallner mycket nära. Ur Wallners ”Arbetsdagbok” framgår exempelvis att idén att komponera en opera på Harry Martinssons *Aniara* dök upp tämligen kort efter det både Wallner och denne 1957 hade haft en mycket stark upplevelse av Kungliga teaterns klassiska *Wozzeck*-uppsättning. De källor som Wallner skapat ger oss möjligheten att genom Wallners glasögon på nära håll följa den långa och ganska mödosamma processen fram till *Aniara*-premiären 1959 och naturligtvis även den fortsatta historien.

I detta ryms glimtar av mötet mellan två så skilda poetiska temperament som Harry Martinssons och Erik Lindegrens. Där finns antydningar om svåra ställningstaganden rörande dramaturgiska problem i samband med iscensättningen av *Aniara*-texten. Att steget från musik till litteratur blir så kort beror till viss del på det starka modernistiska konstbegrepp som i hög grad dominerade efterkrigstänkandet. Wallner bär, sannolikt som ett arv efter Moberg, emellertid också med sig ett starkt bildningspatos som med honom blev ett viktigt inslag i musikhögskoleutbildningen och i musiklivet i stort. Det fanns en tid då musiker självklart skulle ha en relation till litteratur, bildkonst etc. Det var knappast någon slump att Wallner umgicks med Lindegren och Olle Bonniér, eller att han hade kontakter med Bengt Holmqvist och Öivind Fahlström.

Understrykas bör att Wallners arkiv rymmer stora möjligheter ur ett institutionshistoriskt perspektiv likaväl som ur ett personhistoriskt. Wallners placering vid musikhögskolan 1954 var ytterst resultatet av en djupgående förändring i svenskt kulturliv som började redan under mellankrigstiden, men som blommade ut först efter 1945. Konsertföreningens omorganisation på 1950-talet, radions växande roll inom kulturlivet generellt och i synnerhet på musikområdet, förändringarna när det gäller Kungliga musikaliska akademins ställning gentemot å ena sidan statsmakterna och å andra sidan Musikhögskolan är bara tre förhållanden som belyses ur ett ofta intressant inifrånperspektiv i Wallners papper. Samma sak gäller diskussionerna kring skapandet av en studio för arbete med elektroakustisk musik i Stockholm.

Wallners arkiv är en fullständigt unik samling material till den svenska kulturens historia under en av dess hitintills mest intressanta perioder. Bakgrunden var en process där kulturkonsumtionen successivt inordnades i en samhällsorganisation, vilket inbegrep såväl större statligt och kommunalt ansvar som krav på förståelse från bredare befolkningsgrupper. Det är en tid då

förhållandet mellan den traditionella 1800-talsbilden av den konstnärligt skapande individen och det omgivande samhället börjar ställas på sin spets. Förhållandet mellan individ och samhälle blir paradoxalt. Wallners förhållningssätt visar hur väl han i sin aktiva tid förstod att ge samhället vad det tillhörde samtidigt som han gav konsten sin själ. Detta präglade också strävandet att skapa källor. Eftervärlden, vetenskapen och samhället fick sin tribut, även om det ibland möjligen kunde gå ut över de personliga relationerna. Samtidigt var det ofrånkomligen det individuella valet som i sista hand avgjorde vad som hörde till eftervärldens allmänintresse.

BONADSMÅLNINGARNA OCH MUSIKEN

Av Inger Enquist ¹

Bonadsmålningarna kommer från tiden 1750-1850; det är den period då detta måleri blomstrar. Bonaderna kommer huvudsakligen från två områden – Sydsverige och Dalarna. De sydsvenska bonaderna är något äldre än de från Dalarna. Målade bonader finns också från Alfta och från Värmland, men därifrån är materialet inte så omfattande. I denna artikel ska jag koncentrera mig på huvudområdena.

De målade bonaderna är utmärkande för den svenska folkkonsten. De är mycket charmiga och uppvisar många drag som är typiska för folkkonst:

Fig.1: Johannes Nilsson i Gyltige (1757-1827), Brearedskolan, Yttersta domen. Målning på väv. [Museet i Halmstad. HM 14.781] Typisk folkkonst.

- Horror vacui, rädsla för tomrum. På målningarna kan man se dekorativa ”bubblor” som överallt fyller ut tomrummet
- Dekorativ stil
- Symmetri. Parallella saker händer till höger och vänster i bilden
- Viktiga personer målas ofta större än de andra

¹ Inger Enquist är arkivarie vid Statens musikbibliotek

- Brist på perspektiv. Ibland kan emellertid ett rutigt golv ge viss djupverkan i bilden
- Människor kan porträtteras framifrån medan bordet de sitter vid ses uppifrån
- Hela färgplan med bara en färg, inga försök att modellera med skuggor
- Ofta en kontur runt figurerna

Bibliska motiv är vanligt. Förutom att vara till prydnad så kunde bonaderna fungera som illustrationer när man berättade historier från Bibeln. På den här tiden kunde inte alla läsa. Bonaderna kunde också ha ett moraliskt budskap. Den pedagogiska funktionen har bonaderna gemensamt med de äldre svenska kyrkmålningarna.

Bonaderna förekom bara i bondemiljö där de användes som dekoration. Andra dekorationer i hemmen var målningar på möbler, skåp och kistor. I södra Sverige användes bonaderna särskilt till jul; det kallades att ”pinna upp julen”. I Dalarna satt bonaderna uppe året om. Förutom lösa bonader hade man här också, i mer välbeställda hem, hela rum dekorerade med målningar på väggen, eller rättare sagt målningar på väggfält spända med väv. En sådan utsmyckning hade traditioner från högre ståndsmiljö där väggmålningar var vanligt.

Dalmålningarna brukar innehålla något speciellt, nämligen en kurbits. Detta är ett rikt utsmyckat blomstermotiv som ursprungligen utgjordes av blommor i en vas. Så småningom växte det ut till ett rikt dekorerat träd som kan ge liv och rörelse till målningarna och deras lite stela figurer. I fig. 2 kan vi se hur kungen tas emot av två musikanter, en spelar trumma och den andre har något som liknar ett s-format horn.

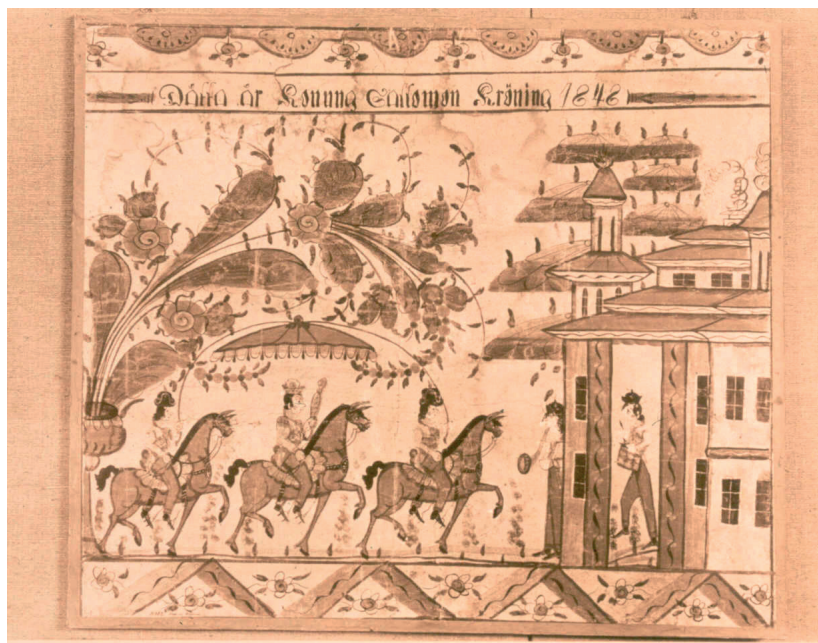

Fig. 2: Mats Olof Andersson (1798-1876), Salomos kröning. Målad 1848. [Nordiska museet 11.462] Lägg märke till kurbitsen.

Många konstnärer är anonyma, men många kan också identifieras. Om inte annat kan man hänföra dem till viss skola eller by. Nästan alla målare var män och de var bönder, soldater eller hantverkare. Måleriet var vanligen en extrainkomst.

Texten på bonaderna säger oss att målaren kunde läsa och skriva. Det finns emellertid en målare om vilken man vet att så inte var fallet. Den informationen finns i kyrkans handlingar och där har noterats att han inte kunde läsa eller skriva. Ändå lyckades han måla de nödvändiga texterna på sina bonader.² Alla kunde inte läsa vid denna tid, folkskolan infördes inte förrän 1842 i vårt land.

Som källmaterial har bonaderna sina komplikationer när det gäller tolkning. Det är emellertid vanligt vid ikonografiska studier och är inget särskilt konstigt. Frågan är: Vad har avbildats? Visar det verkligheten eller inte? Har kanske någon förlaga använts? Finns något budskap?

Förlagor

När man studerar denna typ av måleri finner man att många bonader liknar varandra. De är mycket lika i kompositionen. Målningar kan vara lika i stil, men detta är något mer. Kompositionen av vissa motiv verkar nästan fixerad.

Låt oss se på motivet *De visa och fåvitska jungfrurna*. Här har målaren lagt in ett citat från bibeln ”Wakar fördenskull ty i weten hwarken dag eller stund nå Menniskones Son är kommandes, af Matth 25 Cap”. Detta är en av Jesu liknelser som beskriver att man, för att komma till himlen, måste vara beredd när Jesus återkommer på den yttersta dagen.

Fig. 3: Per Svensson i Duvhult (1786-1862), *De visa och fåvitska jungfrurna*. [Museet i Halmstad. HM 4.079] Exempel på traditionell komposition av motivet.

² Berglin, Elisabeth, En bonadsmålare och hand värld: Johannes Nilsson i Breared, s. 57

De visa jungfrurna har förberett sig, de har olja i sina lampor som flammar högt. De fåvitska jungfrurna på andra sidan har inget ljus. I mitten blåser en ängel trumpet, en symbol för den yttersta domen. På ena sidan väntar Jesus. Ibland kan man, i andra framställningar av samma motiv, se hur S:t Mikael står på den andra sidan och håller en våg. Det är en balansvåg av samma slag som Justitia brukar ha. Hon använder sin för att skipa rättvisa och hon har också ögonbindel. S:t Mikael använder sin våg till att väga själar. Trots den grannliga uppgiften ser han aldrig allvarstygnd ut, utan är ständigt leende.

Men hur är det med musiken? Trumpeterna, som i vår bibelöversättning kallas basuner, har inga slingor på tonröret utan ser ut som stora raka trumpeter. Ofta har de ett randmönster som gör det möjligt att tolka dem som trumpeter gjorda av trä. Sådana trumpeter har vi haft i vårt land; de gjordes av två trästycken, limmades och därefter lindades ett band av näver runt om.

Stora trumpetinstrument fanns inom fåbodkulturen där korna om sommaren togs till bete på fåboden. Kvinnorna som skötte djuren var långt hemifrån. De hade speciella behov för sin kommunikation. De använde en särskild sångteknik med spänd röst, kulning, som kunde höras över långa avstånd; de använde också trumpetinstrument s.k. lurar. Detta fungerade både som arbetsmusik och signaler. T.ex. kunde man behöva sända ett meddelande om att se upp för varg.³

Musikens roll i den målning vi diskuterar är förstås symbolisk. Är det tänkbart att målaren valt att måla ett stort trumpetinstrument för att det påminde om ett folkinstrument, något betraktaren var förtrogen med? Knappast, olikheten mellan fåbodens lur och bonadens instrument med sitt utsvängda klockstycke är alltför stor. Instrumentet i fig. nr 1 har samma symboliska mening. Det verkar som målaren valt att låta ett stort blåsinstrument som är starkt ljudande få symbolisera situationens allvar.

Låt oss återvända till frågan om förlagor till målningarna. Konstnärerna kopierade varandra vad gäller komposition och många motiv fick på så vis en bestämd utformning. Det är också möjligt att kunden bidrog i denna process genom att be om att få motivet utfört på det traditionella sättet. Det fanns också andra typer av förlagor, huvudsakligen tryck i biblar och andra religiösa böcker. *Jerikos murar* illustrerar detta. (Se fig. 4 och 5.) Bonaden har målats efter en bild ur den s.k. Figurbibeln. Detta var en illustrerad bibel som under 1700-talet utkom i tre upplagor i Sverige och som hade illustrationer från en äldre bibel.

³ Anna Johnsons avhandling 1986 med titeln *Sången i skogen: studier kring den svenska fåbodmusiken* behandlar ingående denna musik

Fig. 6: Kistebrev 1811, Natten. [Nils-Arvid Bringéus, *Skånska kistebrev*, Lund 1995, s. 138.]

Fig. 7: Sunnerboskolan, Josefs dröm. Målning på papper. [Göteborgs museum. GM 11.006]

Förlagorna kopieras inte i detalj på bonaderna. Tvärtom – ”onödiga” saker utelämnas, motivet förenklas och dekorationer läggs till.

När man vet vilken förlaga som använts är det lättare att utvärdera den musikaliska informationen. Har konstnären lyft över hela skeendet till sin egen tid? Normalt har folks klädedräkt ändrats så att de blivit klädda som för en fest i byn. Andra detaljer är också samtida och säger oss något om böndernas liv och om deras musik. Ibland får vi ytterligare information om musik, nämligen om vad musiken symboliserar.

Motiven

Ofta innehåller en bonad fler motiv än ett. Motiv kan ställas samman för att återge en hel berättelse, som i en tecknad serie där bilder följer efter varandra. Det är normalt fallet med *Den förlorade sonen*. Man kan se honom göra allt möjligt. (Den normala gången är: Avfärden, äter, dansar, godnattsupen, skulden, vaktar svinen, hemkomsten, slaktar djur inför festen.) När han är ute och dansar med kvinnor så finns musiken med. Musiken kopplas samman med synd, ett exempel på musikens symboliska roll.

Fig. 8: Johannes Nilsson i Gyltige (1757-1827) Brearedskolan, *Den förlorade sonen* "Betala din skuld", 1791, bara en del av målningen finns kvar. [Varbergs museum. VMF 24.902]

Grupperingen av motiv kan också ske på annat sätt, i två eller flera "register" ovanför varandra. Ibland har olika motiv ett gemensamt tema som t.ex. julen, men det förekommer också att det inte finns något samband alls. Fig. 3 är ett exempel på motivsammanställning. Vi ser *Konungarnas tillbedjan*. Det andra motivet *De visa och fåvitska jungfrurna* kan också tolkas som att det hänger samman med Kristi födelse, nämligen som ett adventsmotiv, jungfrurna väntar på Kristus.⁴

Allt som allt finns det ungefär ett 60-tal motiv med musik. Antalet bevarade målningar kan uppskattas till några tusen. Vissa motiv är ovanliga medan andra är mycket populära och vanligt förekommande.

⁴ Se Nils-Arvid Bringéus, *Sydsvenska bonadsmålare 1750-1850*, s. 203 för tolkningar av detta motiv

Bröllopet i Kana

Bröllopet i Kana är ett populärt motiv. Många bröllop ägde rum i juletid och det är också den tid på året då bonaderna hängdes upp. Kanske förklarar det motivets popularitet.

Fig. 9: Anon. 1700-tal, Bröllopet i Kana. [Jönköpings museum. 15.468.469]

Detta motiv är rikt källmaterial för etnologer. Personerna på målningen bär fina kläder, t.ex. är ofta färgen på överrocken mörkblå vilket var den svåraste färgen att framställa och som därför bara användes till de finaste kläderna.⁵ Vidare kan man se hur bordet var dukat och vad som ansågs vara en riktigt fin och god måltid. Bröd, ett stort bröd, brödhögar eller kringlor, var vanligt. Det fanns mer att äta, gris och fisk. Och sedan kan man förstås se krusen som innehåller drycken. De är särskilt viktiga eftersom detta är den måltid då Jesus vände vatten i vin.

Normalt kan man se ett dansande par intill bordet och musiken består vanligen av en fiolspelman och en trumpetare. Trumpeten kan vara rak eller ha tonröret i en slinga. Fiolen hålls ibland lågt och mot bröstet vilket inte är ovanligt för spelmän.

Är detta en verklig ensemble? Kombinationen trumpet och violin verkar inte särskilt realistisk från en musikalisk utgångspunkt. Trumpeten skulle mer eller mindre dränka ljudet av fiolen. Tack vare ett antal bevarade spelmansböcker⁶ har vi ganska god kännedom om violinrepertoaren

⁵ Betr. färgtillverkning, se Hernroth s. 43 ff

⁶ Det finns rika samlingar med spelmansböcker. Sådana finns i olika bibliotek och museer, särskilt vid Statens musiksamlingar i Stockholm

vid denna tid och det skulle vara svårt att framföra så snabb och rikt utsirad musik på trumpet. Det spelades särskild musik på fiol när man serverade mat och dryck, steklåtar och skänklåtar, och naturligtvis spelade man även senare till dansen. Ibland står bonadens musiker placerade en på var sida om bordet; det beror troligen på en önskan att målningen ska vara symmetrisk, ur ensemblesynpunkt är det mindre lyckat. Vi vet att blåsmusiker, ofta anställda vid regementen, brukade spela i andra sammanhang under sina ledigheter så ur den synpunkten är det inte konstigt att ha en trumpetare med. Emellertid är klarinetten det blåsinstrument man skulle vänta sig att finna. En spelman har låtit oss veta att klarinetten ibland kunde användas vid bröllop särskilt om sällskapet var alltför högljutt.⁷ Kanske har man målat en trumpetare och spelman bara för att ge musiken tyngd; de får symbolisera hur viktig och rik musiken var vid bondebröllopen.

Processioner

Bröllopståg som visar musiker som en del i processionen är ett ganska vanligt motiv. Militära processioner däremot är ovanliga.

Fig. 10: Kyrkhult-Linneryd-gruppen, 1800-tal, Militär procession, detalj. Målad ca 1830/1840. [Kulturen i Lund.]

Titeln är: "Här får man se en afmålning af en del, af den raska Preussiska Musiken under full marsch till Kyrkan med sin Officer". Många instrument har avbildats. Vi ser:

⁷ Folkmusikboken. Red. Jan Ling, s. 189

Raka blåsinstrument, svagt koniska
Piccolaflöjt
Cymbaler
Trummor med två trumstockar
Fagott
Böjt koniskt blåsinstrument
Något som liknar ett horn

Det här är en sannolik ensemble som skulle låta bra. Den är målad ca 1830/1840. Uniformerna är de rätta för tiden fast en del detaljer ser ut att vara tjugo år för gamla. Det är troligt att målaren hade något slags förlaga till denna målning. Han är känd för att tidigare ha använt sig av tyska tryck. Detta är den enda målningen i sitt slag som vi känner till.

Det är ofta ganska svårt att se vilka slags blåsinstrument som avbildats. Förutom instrumentens form kan man få en ledtråd om det syns dubbla rörblad. Man får också hjälp av det sätt instrumenten hålls på och t.ex. kan man ibland se att fingerhål bör finnas.

En ytterligare procession är *Jerikos murar*. (Se fig. 5 och den motsvarande förlagan i fig. 4.) Populariteten hos processioner berodde kanske på deras form; de passade in i det avlånga format som är så vanligt för bonader. I scenen ur Gamla Testamentet kan vi se tre män, uppklädda bönder, med stora böjda horn. De går i täten av en procession där förbundsarken bärs runt staden Jeriko. Efter mycket tågande och med tillhjälp av en stridshär och stötande i basun upphävs ett härskri varvid stadens murar faller. Texten omtalar ”Jeriko Mura om=kull falla”. Josua 6. Denna målning illustrerar bibeltexten. I den svenska översättningen 1917 omtalas instrumenten som jubelbasuner. I engelsk översättning anges *trumpets of rams’ horns* och bekräftar vad vi redan vet om att djurhorn kunde användas för signalering. Var de mindre och hade fingerhål passade de även för mer informellt musicerande.

Det himmelska härskap

Texten säger: ”Däd himmelska härskap med höga röst Begynte med Ängelen siunga”. (Se fig. 11.)

Motivet brukar avbildas på detta sätt: En ängel omges av män med böcker i händerna; ibland kan man se att de har munnen öppen, men normalt kan man inte säga säkert hurvida de sjunger. Männerna representerar den himmelska härskaran, men de har avbildats som dalkarlar som sjunger psalmer i den lokala kyrkan.

Det finns ytterligare ett motiv med samma budskap, men från södra Sverige, nämligen ängeln som om natten kommer till herdarna som vaktar sin hjord. (Se fig. 12.)

Upphörande

Användningen av bonader minskade successivt och det finns flera anledningar till det. Gamla bonader var målade på tyg såsom gammal uttjänt bordduk. Mer moderna bonader målades på papper. Fig. 7 är ett exempel på det. Att måla på papper öppnade möjligheten till en massproduktion. Det gick mycket snabbare när man inte behövde reparera och preparera ett tyg. Senare kom klichéer till användning och man kunde trycka ett mönster vilket gjorde bårder och liknande mycket enklare att framställa. Att trycka mönster var en teknik som man hade sett i tapettillverkningen.

En ny stil i hemmens inredning blev modern, t.ex. bruket av tapeter. Även en ny typ av konst blev populär, nämligen litografierna. Så gradvis fick de målade bonaderna ge vika för en ny tid och en ny stil.

Bonadsprojekt

Vid Statens musikbibliotek pågår ett bonadsprojekt som bygger på Arkiv- och dokumentationsavdelningens bildsamlingar. Där görs en fullständig genomgång av bonaderna och de olika motiven från musikalisk utgångspunkt; resultaten kommer att ges ut som en särskild publikation. Den som vill veta mer kan vända sig till ingebjorg.barth.magnus@muslib.se

Litteratur

- Berglin, Elisabeth, En bonadsmålare och hans värld: Johannes Nilsson i Breared. Lund, 2000.
Bringéus, Nils-Arvid, Bildlore : studiet av folkliga bildbudskap. Stockholm, 1981.
Bringéus, Nils-Arvid, Sydsvenska bonadsmålningar. Lund, 1982.
Folkmusikboken. Ling, Jan (red.). Stockholm, 1980.
Hernroth, Uno, Sydsvenska bonadsmålare 1750-1850: deras miljö och sociala bakgrund. Göteborg, 1979.
Johnson, Anna, Sången i skogen: studier kring den svenska fäbodmusiken. The song in the forest: studies of Swedish herding music. Uppsala, 1986. Diss.
Svärdström, Svante, Dalmålningar i urval. Stockholm, 1957.

Bildförteckning

- Fig. 1: Bildsamlingen vid Statens musikbibliotek, Nilsson i Gyltige, Johannes-82a
Fig. 2: Dito, Andersson, Mats Olof -1
Fig. 3: Dito, Svensson i Duvhult, Per-27
Fig. 4: Riksarkivet, Svante Svärdströms arkiv
Fig. 5: Bildsamlingen vid Statens musikbibliotek, Pålsson i Trönninge, Anders-8a
Fig. 6: Bringéus, Nils-Arvid, Skånska kistebrev, Lund 1995, s. 138
Fig. 7: Bildsamlingen vid Statens musikbibliotek, Sunnerboskolan-52
Fig. 8: Dito, Nilsson i Gyltige, Johannes-78
Fig. 9: Dito, Anon. 1700-t., svensk-40a
Fig. 10: Dito, Kyrkhult-Linneryd-gruppen-1b
Fig. 11: Svärdström, Svante, Dalmålningar i urval. Stockholm, 1957, färgplansch 9
Fig. 12: Bildsamlingen vid Statens musikbibliotek, Abrahamsson, Clemet-1

MUSIK I SVERIGE

Dokument och förteckningar

Statens musikbiblioteks skriftserie innehåller bibliografier, kataloger och andra förteckningar samt dokumentära utgåvor eller studier med tonvikt på att presentera källmaterial. Serien startades 1969 som ett samarbete mellan dåvarande Svenskt musikhistoriskt arkiv och Svenska samfundet för musikforskning. Från och med vol. 7 (1994) utges den av Statens musikbibliotek genom Arkiv- och dokumentationsavdelningen (till 2003 Dokumentationsenheten SMA).

1 Hülphers, A. A:sson, Historisk afhandling om musik och instrumenter. Westerås 1773.
Faksimilutgåva med inledning av Thorild Lindgren. 1969. Pris: 159:-

2 Ruuth, Gustaf, Katalog över äldre musikalier i Per Brahegymnasiet i Jönköping. 1971.
Gratis

3 Helmer, Axel, Svensk solosång 1850-1890.

1. En genrehistorisk studie. 1972.

2. Sångförteckning. 1972. (Mit einer deutschen Zusammenfassung). Pris: 127:-

5 Rudén, Jan Olof, Music in tablature. 1981. Pris: 165:-

6 Henrysson, Harald, A Jussi Björling Phonography. 2nd Edition, 1993.

(Reviderad och utökad upplaga). Pris: 300:-

7 Holm, Anna Lena, Tematisk förteckning över J.H. Romans vokalmusik. 1994. Pris: 265:-

8 Gasparini, Francesco, En uti Harmoni öfvad på Clav-Cymbal (översatt av J.H.

Roman, vetenskapligt bearbetat av Kathleen K. Hansell, Martin Tegen och Eva Nordenfeldt). 1994. Pris: 265:-

9 Lomnäs, Bonnie & Erling, Stiftelsen Musikkulturens främjande. Catalogue of music manuscripts. 1995. Pris: 212:-

10 Jonsson, Leif, Offentlig musik i Uppsala 1747-1854. Från representativ till borgerlig konsert. 1998. OBS! Denna utgåva prissänkt p.g.a. sämre tryckning och limning!
Pris: 240:-

11 Lomnäs, Bonnie, Stiftelsen Musikkulturens främjande. Catalogue of letters and other documents. 1999. Pris: 212:- Paketpris nr 9+11 350:-

12 Bengtsson, Britta, 1751 års män. Anteckningar om amatörer och hovkapellister vid "Kongl. Begravnings och Kongl. Krönings Musiquerne år 1751". 2001. Pris: 212:-

Samtliga priser inklusive moms. Vid försändelse tillkommer porto.

Du kan också beställa direkt på vår hemsida – [klicka här!](#)